

Биљана Ж. Гавриловић Грбовић

Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет Крагујевац

email: bgavrilovic@jura.kg.ac.rs

ПРАВНОИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА ПРЕЉУБУ У СРПСКОМ ПРАВУ

Апстракт: У раду се анализирају правноисторијске норме, којима је регулисана прељуба на простору Србије, од времена Немањића до друге половине XX века. Наиме, домаћи законодавац је на прељубу реаговао грађанскоправним и кривичноправним одредбама. Тако, у грађанскоправном смислу, прељуба је од средњовековне Немањићке Србије, па до 80-их година XX века била изричито предвиђена у изворима права као бракоразводни узрок. Јер, домаћи законодавац је приликом регулисања питања развода брака у средњовековној Србији пошао од Светог Писма: „Сваки који пусти жену своју осим за прељубу, наводи је те чини прељубу“. Осим тога, прељуба је на простору Србије била и кривичноправно санкционисана од времена Немањићке Србије. Али, од друге половине XX века, прељуба се у кривичноправном смислу декриминализује, а у грађанскоправном (од 80-их година XX века) престаје да буде изричито наведена као бракоразводни узрок. Према томе, целисходно је осврнути се на који је начин законодавац, ослањајући се, пре свега на канонска правила, реаговао на прељубу и из којих разлога је та реакција угашена након вишевековне примене.

Кључне речи: прељуба, развод брака, казна, Свето Писмо

Увод

На простору Србије, „брак и брачни живот одвајкада су сматрани као највећа светиња, а браколомство као један посве сраман и неморалан акт.“ Браколомство, односно прељуба схватана је и као „социјална болест“.¹

Прељуба, као негативна друштвена појава, поред моралне осуде, изазивала је и реакцију правника. Тако, на прељубу је још у Немањићкој Србији, услед тесне и сталне везе између цркве и државе,² реаговао и законодавац, санкционишући прељубу и грађанскоправним и кривичноправним нормама.

Посматрајући прељубу са грађанскоправног аспекта, она је била прописана *expressis verbis* као бракоразводни узрок у српском и југословенском праву, од времена Немањића, па до 80-их година XX века. На прељубу се, као разлог за развод брака, гледало као на наношење „смртне ране“ брачној љубави и јединству супружника“. Другим речима, прељуба је доводила до „духовне смрти“, тј. услед доношења одлуке о разводу брака у таквим случајевима само се правно констатовао „жалосни чин, да је један законити брак лишен основе своје, да је дакле самим Богом растављен“.³ Јер, „изузетак од

¹ Јелић 1928, 4, 41.

² Душанов законик 1986, 24.

³ „Духовна смрт наступа онда када супружници нису више сједињени везама брачне љубави, која је

начела неразводивости брака у случају прељубе направио је и сам Исус Христос“.⁴ Осим тога, домаћи законодавац је на прељубу реаговао и кривичноправним нормама. Прељуба је била инкриминисана на простору Србије од средњег века до Другог светског рата, тј. до доношења Кривичног законика за ФНРЈ. Према томе, у раду ће се анализирати на који начин су правници са простора Србије реаговали на прељубу, као једно морално и Библијом декларисано дело.

Прељуба у средњовековном српском праву

У средњовековном српском праву важио је обавезни црквени брак.⁵ Сагласно томе, брак је био дефинисан као „тајна у којој се молитвом и благосиљањем“ свештеника, „низводи на женика и невесту благодет божја, која утврђује и освештава њихову брачну везу, која – по науци апостола – веже мужа и жену у једно тело и у коју брачници ступају ради узајамне помоћи и законитог рађања и васпитања деце у славу божију“.⁶ Због тога, у нашем народу се сматрало да је „брак вечит и неразводљив“.⁷

Став народа о вечитом трајању брака темељио се на хришћанском учењу и правним прописима, који су важили у Немањинској Србији. Хришћанска наука није допуштала „човеку да раздвоји оно, што је Бог саставио: ‘А што је Бог саставио човек да не раставља’ (Св. Марко, X, 9., Св. Матеја XIX. 6.). ‘Јеси ли се привезао за жену, не тражи да се разрешиш’ (Св. Павле Кор. VII, 27)“. Међутим, у случају прељубе Свето Писмо је предвиђало могућност развода брака. Словом Светог Писма: „‘Сваки који пусти жену своју осим за прељубу, наводи је те чини прељубу; и који пуштеницу узме прељубу чини’ (Св. Матеја V, 32. и XIX, 9. Св. Лука XVI, 18. Св. Павле Римљ. VII. 3)“.⁸ На исти начин је размишљао и писац Жичке повеље, која се примењивала у брачним питањима у средњовековној Србији. Тако, у Жичкој повељи „полазило се од начела неразводивости брака: ‘И потому божествени се закон научивше по црквеному уставу и предан, и господско (тј. Исуса Христа) запрештаније бист: не разлучити се мужу от жене и жене от мужа.’“ Али, како је и по Светом Писму „прељуба представљала бракоразводни узрок, она је као једини изузетак од начела неразводивости унета и у Жичку повељу: ‘Светитељем же и господствујуштам запрештенијем божественим запрештенијем, никто же да не остављајет божественаго сего закона разве словесе прељубодинаго’“.⁹

У средњовековној Србији, значајан извор права, у области брачног права, представљало је и Законоправило Светог Саве. Законоправило Светог Саве је било својеврсна „кодификација византијског права за Србију“.¹⁰ С тога, како је писац Прохирона изашао из оквира канонског права када је реч о разлозима за развод брака, то је, услед рецепције,

‘таква да они који се воле сачињавају не више два него једног човека’. Нестанком љубави, као *causa efficiens* хришћанског брака, губи се предуслов за остварење религиозног циља брака, ‘супружници ће бити вечно са Христом и једно са другим у великој радости’“ (Чворовић 2021, 105).

⁴ Павловић 2018, 86.

⁵ Вид. Гавриловић 2019, 149 – 152.

⁶ Капетановић 1887а, 28.

⁷ Ђорђевић 1923, 74.

⁸ Капетановић 1887б, 189; И св. Василије Велики је у свом 9. канону наређивао: „Господ је рекао, да није слободно развести брак осим прељубе – што важи како за мужеве тако и за жене.“ „Даље исти свети отац вели у свом 21. канону: ‘Муж оскврњену жену одпушта из своје куће’“ (О бракоразводним узроцима Православне цркве. Писмо доктора Богословије Емилијана Пл. Радића адвокату Д. Б. 1884, 13).

⁹ Павловић 2005, 116.

¹⁰ Павловић 2013, 16.

учинио и Св. Сава.¹¹ Ипак, прељуба је и даље остала један од разлога за развод брака. Тако, у Законоправили је стајало да „ако муж сматра да може своју жену оптужити за прељубу, муж треба претходно писмено да оптужи жену и онога ко је учинио прељубу с њом. Ако се таква оптужба покаже као истинита, тада при насталном разводу нека муж добије предбрачни дар и мираз и, уз то, ако нема дјеце, нека узме онолико од осталог жениног имања, колико (износи) трећина мираза.“ У случају да је у браку било деце, било је прописано да се и „мираз и остало имање те жене чува дјеци“.¹² Али, ако би се десило да муж не докаже своју оптужбу, тј. ако не докаже женину прељубу, она је имала право да се због тога разведе.¹³

С друге стране, ако би прељубочинац имао жену, у Законоправили се заповедало да „она узме свој мираз и брачни дар; ако има дјецу, нека дар узме само на чување, а власт над њим по закону дјечи да чува“. Остало имање тог мужа припадало је деци. Ако не би било деце у браку, онда је власт над предбрачним даром узимала жена, а остало имање тога мужа је имало да се узме у државну благајну.¹⁴ Према томе, како се експлицитно није помињало и право жене на развод у случају када је муж „само“ превари, може се закључити да жена „прељубочинца“ није имала право да тражи развод у свим ситуацијама у којима се прељуба истинитом докаже. Другим речима, жена је имала право да тражи развод у случају прељубе, само „ако муж у своме дому, у коме живи са својом женом, буде затечен да презревши њу са другом пребива; или буде оптужен да у том истом граду живи у другом дому са другом женом често тамо боравећи, или једном или два пута буде опоменут или од својих, или од родитеља своје жене, или од других некојих веродостојних свједока, па се таквог срамног дјела не остави“.¹⁵ Дакле, начин на који је прељуба посматрана у Законоправили није одговарао „канонском схватању прељубе као бракоразводног узрока“. Јер, „Свето Писмо, канони, као и свети оци Цркве на исти начин третирају женину и мужевљево прељубу, дозвољавајући развод и једном и другом супружнику у случају нарушавања брачне вероности“.¹⁶

Посматрајући прељубу са казненог аспекта у Светом Писму се примећују различити ставови. У том смислу, док је Мојсије заповедао да се жене ухваћене у прељуби камењем убијају, то је Исус Христос прељубницама опраштао („Ја те не осуђујем, иди, и отселе више не гријеш“).¹⁷ Насупрот Христовом проповедању, према средњовековном

¹¹ Петровић 1990, 34.

¹² *Законоправило Светог Саве* – превод сарајевског преписа 2019, 296.

¹³ „Ако муж за своју жену напише (оптужбу) за прељубу и не докаже је, допуштено је жени, ако хоће, и због таквог разлога да се разведе од мужа, и да узме свој мираз, и да прими и предбрачни дар, и за такву клевету, чак и ако нема дјецу из те заједнице, да узме онолико од другог мужевљевог имања колико се израчуна да износи трећина предбрачног дара. Ако има дјецу, заповиједамо да све имање тога мужа чува дјеци, док оно што је написано у претходним законима о предбрачном дару остаје на снази. Такође, због недостатка оптужбе за поменуто прељубу, нека муж буде изложен и оним казнама које је требало да претрпи жена да се таква оптужба показала истинитом“ (*Исто*, 267).

¹⁴ *Исто*, 296.

¹⁵ *Исто*, 297.

¹⁶ Чворовић 2021, 106.

¹⁷ „Исус оде на гору Маслинску. А ујутру, опет, дође у цркву, и сав народ иђаше к Њему; и сједавши учаше их. А књижевници и фарисејидоведоше к Њему жену ухваћену у прељуби и поставивши је на сриједу, рекоше Му: Учитељу, ова је жена ухваћена сад у прељуби; А Мојсије нам у Закону заповједи да такве камењем убијамо; а Ти шта велиши? Ово пак рекоше кушајући Га да би Га имали за што окривити. А Исус саже се доле и писаше прстом по земљи не гледајући на њих. А кад Га једнако питаху, исправи се и рече им: Који је међу вама без гријеха нека најприје баци камен на њу. Па се опет саже доле и писаше по земљи. А кад они то чуше, и покарани будући од своје савјести излажаху један за другим почевши од старјешина до последњијех; и оста Исус и жена стојећи на

српском кривичном праву прељуба се кажњавала, али не ни тако сурово како је Мојсије заповедао.

Према Властаревој Синтагми – номоканонском зборнику, којим је обухваћено византијско право до 1306. године¹⁸ - браколомници су се кажњавали „батилама, шишањем и отсецањем носа. После двогодишњег покајања које би браколомница издржала у манастиру, муж је имао право да јој опрости и да је прими натраг, али је могао и да је отера (С.С.М – 3,4...). Ако је муж нашао жену са љубавником (...) могао је да убије љубавника али не и жену. Ове одредбе могле су да буду примењиване у Душановој царевини као ‘суд царски’.”¹⁹ Јер, Душанов законик је ћутао за „блуд и прељубу уопште”.²⁰ Следствено, и „Прохиرون у саставу Крмчије, и Синтагма и Душанов Законик били су извори права у српским земљама док је трајала самосталност”.²¹

Прељуба у Кнежевини и Краљевини Србији

Апостол Павле је говорио женама: „Жене! Слушајте своје мужеве као господа. Јер је муж глава женина, као што је и Христос глава цркви и он је спаситељ тијела“. Осим тога, апостол Павле се обраћао и мужевима: „Мужеви! Љубите своје жене као што и Христос љуби цркву, и себе предаде за њу. Јер који љуби своју жену, себе самог љуби.”²² Упркос томе, прељубе су се дешавале. Штавише, на простору Србије, прељуба је било све више како је време пролазило.²³ Јер, речју Маринковића „нестало је оног природног стида; нестало је оног руменила, што га стид истера на образ честитог а наивног створења. Данас и стид више није „модеран“!”²⁴

Прељуба је и у Кнежевини и Краљевини Србији била предмет регулисања грађанскоправних и кривичноправних норми. Тако, у грађанскоправном погледу, прељуба је и у Кнежевини и Краљевини Србији била разлог за развод брака. Јер, црква је бракоразводне узроке из Законоправила Светог Саве, међу којима је била и прељуба, пренела кроз векове, да би се „1844. нашли у §94 Српског грађанског законика”.²⁵ У том смислу, у §94 Српског грађанског законика је стајало да је, између осталог, узрок због кога се брак разводи: прељубништво доказано, којим је верност супружеска нарушена”.²⁶ Према томе, у Српском грађанском законнику, за разлику од Законоправила, није изричито прављена разлика у погледу начина извршене женине и мужевљеве прељубе, као разлога за развод брака, односно и женина и мужевљева прељуба су увек били разлози због којих се брак могао развести.²⁷

сриједи. А кад се Исус исправи, и не видјевши ниједнога до саму жену, рече јој: Жено, гдје су они што те тужаху? Ниједан те не осуди? А она рече: Ниједан, Господе! А Исус јој рече: Ни Ја те осуђујем, иди, и отселе више не гријеш!“ (Свето Јеванђеље по Јовану, гл. 8, 8.А, 1-11, *Библија или Свето Писмо Старога и Новог Завјета* 2012, 104-105).

¹⁸ Павловић 2013, 21.

¹⁹ *Кажњавање неверне жене у црногорском и византијском праву* 1935, 12.

²⁰ Тарановски 2002, 346.

²¹ *Кажњавање неверне жене у црногорском и византијском праву* 1935, 13.

²² Наведено према: Маринковић 1906, 78, 79.

²³ Вид. Митровић 1923, 164.

²⁴ Маринковић 1906, 65.

²⁵ Павловић 2005, 116.

²⁶ Матић 1850, 129.

²⁷ Према „Француском Законнику брак се могао развести: кад је жена браколомна; а од стране мужа само онда, кад он наложницу у општем брачном дому држи“ (*Исто*, 131).

Прељуба је била кривично санкционисана и у устаничкој Србији, као и у Кнежевини и Краљевини Србији. „Казнена политика коју је спроводио Карађорђе је била блажа у односу на Милошеву казнену политику. У време Милошеве владавине, на основу сачуваних пресуда, види се да је у периоду од 1825. године до 1828. године кажњавање прељубница било са 50 до 100 камџија или се изрицала казна прогонства у случајевима када су жене вршиле прељубу са Турцима. Период од 1837. године до 1843. године карактеристичан је по блажој казненој политици која је слична оној из времена Карађорђа (казне од 25 камџија), па чак и блажа казна (10 камџија, 25 штапа), али уз једну разлику, а то је да се поред кажњавања камџијама често изрицала и казна затвора, додуше у кратком временском периоду.“²⁸ Ипак, сачувани су подаци да је у пракси било и одступања од прописане казнене нормативе. Тако, „по казивању старијих жена очевидаца, Стеван Живковић, једна од важнијих личности устанка под Карађорђем, је бацио у Дунав своју жену због тога што је била неверна, и то ‘без суда и пресуде’. Када је извезена на пола Дунава и бачена у воду, она је по неколико пута искакала на воду, и није могла да потоне. И тако морали су се веслари вратити за њом и тући је веслима дотле, док није потонула.“²⁹

Казнителни законик за полицајне преступе од 27. маја 1850. године није садржао одредбе о прељуби,³⁰ с тим што је чланом 33 било утврђено да „човек који са туђом женом или девојком безаконо живи, да се полицајно казни затвором од 6 до 12 дана, а жена или девојка да се отера својој кући, мужу или родитељима, или ако своје куће нема, да се протера у друго Окружје“.³¹ Ипак, то није значило да прељубници нису кажњавани. Прељубницима се казна одмеравала по „обичајном праву, па је мушкарац добијао батине, а женска камџије“.³² Међутим, како свако село има своје обичаје, тако се и кажњавање, пре свега прељубница, разликовало од села до села. У том смислу, по „казивању Богишића, у близини Лесковца каменовали су једну прељубницу: ‘Човјека, који је с њом грешно, присилише да је узме на плећи те да је носи по улицама, а сваки који је год пролазио, плувао је и бацао камење на њу док је издахла. Ни мртво тело не поштедеше, него га укопаше без свештеника и изван црквене дене’“.³³

Како низ специјалних кривичних закона није више одговарао духу времена, то се 1860. године доноси Кривични (Казнителни) законик за Кнежевину Србију. Кривичним законом од 1860. године била је инкриминисана прељуба. Међутим, као и у претходним правним прописима, који су важили на простору Србије, тако је и у Кривичном закону од 1860. године био усвојен систем неједнаке кривичне одговорности.³⁴ У том смислу, према §196 удата жена је кажњавана затвором до 12 месеци за сваку прељубу. Осим тога, муж је могао тужити неверну жену за блуд и ако она не „живи заједно са њим, ако је само брак још у целости, т. ј. ако није коначно разведен“.³⁵ С друге стране, муж је кажњаван истом казном као неверна жена (затвором до 12 месеци) само уколико „с туђом“ (удатом) „женом блуд учини“.³⁶ Уз то, муж је кажњаван још само у случају да „поред своје живе неразведене жене милосницу у кући држи“; у том случају жена је могла да

²⁸ Gligić 2013, 214.

²⁹ Ђорђевић 1923, 155.

³⁰ Јелић 1928, 47.

³¹ Gligić 2013, 218.

³² Јелић 1928, 47.

³³ Gligić 2013, 218.

³⁴ Јелић 1928, 50.

³⁵ О. о. 21. април 1877. год., Бр. 957 – Никетић 1911, 123.

³⁶ Митровић 1923, 175.

га тужи, да се казни затвором од једног до шест месеци.³⁷ Разлог за фаворизовање мужа „налазио се у појмовима и назорима оног доба кад је грађен Српс. Крив. Законик, и у већој потчињености жене, не само у браку, него и у свим другим социјалним односима“. Следствено, на простору Србије, ни у XIX веку „хришћанско учење о једнакости људи“, па самим тим и о „једнакости мужа и жене у њиховим брачним односима, није било ухватило дубљег корена“.³⁸

Браколомство је према Кривичном законуку од 1860. године било дефинисано као преступ. Кривично гоњење се спроводило по тужби "увређеног мужа". У погледу процесног момента за подизање тужбе важило је правило да „ако је брак разведен пре подизања тужбе, ова се имала одбацити као год да је брак уништен. Али, ако је развод учињен после подизања тужбе, истрага се због тога није обустављала и ако је приватни тужилац изгубио атрибут мужа".³⁹ Према томе, у тренутку подизања тужбе за браколомство, брак је морао бити пуноважан и неразведен.

Прелјуба у југословенском праву на простору Србије

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца створена је јединствена држава у којој је важио правни федерализам.⁴⁰ Али, правни федерализам није био одржив, с обзиром на то да су различита правила реметила начело једнакости грађана. Тако, у погледу грађанскоправног федерализма (брачног права) савременици су били свесни да се „цркве неће сложити у погледу брачних правила“. Због тога, једини начин да се ово питање реши на подједнак начин за све грађане – према речима Милана Бартоша – је био да се „верски елеменат демантује као фактор у разједињавању Југословена“, тј. да се брак „лаицизира“.⁴¹ Ипак, до „лаицизирања брака“ и до унификације брачног права је дошло тек након Другог светског рата, а до тада је на простору југословенске Краљевине владало правно шаренило.

У складу са правним федерализмом, на простору Србије је, и по стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије, у погледу брачног права, остао да важи Српски грађански законик.⁴² Према томе, прелјуба је и даље била брако-разводни узрок, али се она није увек на исти начин дефинисала. Тако, појам прелјубе из

³⁷ Вид. §§196, 199 Кривичног законика од 1860. године; „Неразведена је жена све донде, докле Велики Духовни Суд не одобри пресуду епархијског духовног суда изречену у смислу развода брака, и она све дотле има право брачне жене, па је као таква надлежна и за тужбу за дело из §199 Казн. Зак. (О. о. 30. маја, 1881. год., Бр. 2298 – Никетић 1911, 123).

³⁸ Јелић 1928, 34, 33.

³⁹ У погледу рок застарелости примењивао се §76; Јелић 1928, 57, 60.

⁴⁰ Вид. за правни федерализам у погледу брачног права: Ајзнер 1924, 433-434.

⁴¹ Бартош 1934, 59-60.

⁴² На простору Србије је важио искључиво црквени брак. Услед верске хетерогености у Краљевини СХС, у погледу материјалноправних прописа, који су се примењивали на брачне односе на простору Србије, разликовало се неколико случајева, у зависности од тога које су вероисповести биле обе стране. Тако, ако су обе стране биле православне вере или барем једна страна била православне вере у време склапања брака примењивао се као „материјално право женидбено право срп. грађ. зак., које се базирало на конфесионалном праву православне цркве, а решавање спорова из таквих бракова спадало је у надлежност православних духовних судова“; у случају обе стране биле које друге вере од признатих вероисповести „надлежан је био духовни суд оне вере, којој дотични брачни другови припадају“; док у случају када су у питању мешовити бракови између припадника других хришћанских вера осим православне, тада су брачни спорови спадали у „надлежност редовних грађанских судова али као материјално женидбено право долазило је у обзир конфесионално право оне цркве у којој је брак благословљен“ (Ајзнер 1924, 433-434).

Српског грађанског законика се поклапао са појмом овог дела као кривичног дела по Кривичном законнику Краљевине Југославије од 1929. године,⁴³ с тим што је било и мишљења да „породично право узима појам прељубе у ширем смислу тако да он обухвата и друге перверзне радње“. Брачни правилник Српске православне цркве из 30-их година XX века, веома је проширио појам прељубе. У §88 Брачног правилника је стајало: „Брак се разводи због прељубе кривицом брачног лица које свесно и хотимице изврши полни сношај са лицем које није његов брачни друг“. Уз то у §89 се вели: „Узима се да постоји прељуба: 1) ако жена против воље свога мужа, без оправданих разлога напусти брачну заједницу и живи од њега одвојено, ван куће својих родитеља или једнога од ових, или ван куће најближих крвних сродника; 2) ако жена, живећи одвојено од мужа, ма и у кући својих родитеља или најближих крвних сродника, проводи раскалашан или саблазан живот; 3) ако муж и жена, живећи одвојено, држе у кући лице другог пола, под околностима које јасно указују на прељубни однос са тим лицем“. Према Брачном правилнику са прељубом су се изједначавале и ситуације: „1) ако муж своју жену хотимично наводи на прељубу или је подводи трећем лицу или је свесно хотимице излаже телесној похоти других лица; 2) ако једно брачно лице ступи у нови (привидни) брак знајући да му раније склопљени брак још постоји.“⁴⁴ У Предоснови грађанског законика за Краљевину Југославију од 1934. године – неуспелом покушају да се изврши грађанскоправна унификација – није било одређено шта се подразумева под прељубом.⁴⁵

Право на подизање тужбе за развод брака имао је онај супружник, који није извршио прељубу. Међутим, постављало се питање тзв. компензације, тј. питање да ли је тужени супруг могао истаћи приговор да тужилац „нема право на тужбу, пошто је и он извршио прељубу“. Иако Грађански законик од 1844. године није предвиђао питање тзв. компензације, узимало се да нема места пребијању у случају обостране прељубе, него да и један и други супружник има право тражити развод. Исто решење било је прихваћено и према Брачном правилнику, док Предоснова о томе није ништа „говорила“.⁴⁶

Према Српском грађанском законнику није било одређено када супружник губи право да због прељубе свог брачног друга тражи развод. Ово питање је било регулисано у Брачном правилнику, па су, према мишљењу Аранђеловића, та правила имала да „вреде и за наш грађански законик“ у Краљевини Југославији. У §91 Брачног правилника је било прописано следеће: „Због прељубе свог брачног друга не може тражити развод брака лице: 1) ако је свесно навело свог брачног друга на прељубу; 2) које је пристало на прељубу свога брачног друга; 3) које је опростило прељубу своје брачном другу.“ Осим тога, сматрало се да „ако брачно лице, после сазнања о прељуби свога брачног друга, не прекине полно општење са прељубним другом, узима се да му је прељубу опростило“. У Предоснови је било одређено слично решење; да „онај који се сагласио са понашањем другог супруга или му је опростио не може подићи тужбу за развод брака.“⁴⁷

Све у свему, обавезни црквени брак, као и правила из Српског грађанског законика, која су се односила на развод брака важила су на простору Србије до Другог светског рата. По завршетку Другог светског рата, на основу Основног закона о браку од 1946.

⁴³ Кривично дело прељубе се према Кривичном законнику од 1929. године састојало „макар у једнократном извршењу обљубе од стране једног од супруга са ма којим другим лицем“ (Чубински 1930, стр. 443).

⁴⁴ Аранђеловић 1937, 113, 114.

⁴⁵ У §165 Предоснове грађанског законика за Краљевину Југославију је стајало само да се брак може развести „ако је један брачни друг учинио прељубу“ (*Предоснова грађанског законика за Краљевину Југославију* 1934, 37).

⁴⁶ Аранђеловић 1937, 115.

⁴⁷ Исто, 115.

године долази до тзв. „лаицизирања брака“, тј. уведен је грађански брак, с тим што је прељуба и према овом Закону била санкционисана разводом.⁴⁸ Међутим, услед јачања идеје о комунизму, која је према наводима Н. Капетановића, „олићетворено зло у друштву; велика прљотина и нечистота; наметнуто насиље и зло у држави“, које „омаловажава и олако без битних узрока разводи брак“⁴⁹, прељуба више није била законски експлицитно одређена као бракоразводни узор. Другим речима, према Закону о браку и породичним односима од 1980. године, у чл. 83 је било прописано да „брачни друг може тражити развод брака ако су брачни односи озбиљно и трајно поремећени или кад се из других разлога не може остварити сврха брака (несталност, душевна болест и слично)“.⁵⁰ Следствено, од 1980. године прељуба није више била изричито наведена као разлог за развод брака.

Правни федерализам је важио у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и у кривичноправној материји. Тако, до окончања унификационог процеса у области материјалног кривичног права, на простору Србије, је важио Казнени законик од 1860. године. Ипак, за разлику од унификације материјалног грађанског права на унификацији материјалног кривичног права се интезивније радило.

Током рада на југословенском Кривичном законiku на дневни ред је дошло и питање прељубе. Том приликом, иако је било спорадичних предлога да се прељуба декриминализује,⁵¹ превагнуло је мишљење оних који су били за то да се прељуба регулише у југословенском Кривичном законiku као кривично дело.

За разлику од писаца србијанског Кривичног законика од 1860. године, писци југословенског Кривичног законика су били свесни да је систем неједнаке одговорности мужа и жене за прељубу превазиђен, јер више „не одговара ни суштини брака, ни духу времена“.⁵² Различита „одговорност мужа и жене за прељубу је била последица компликованог карактера старе породице, када је она била у исто време малом државом са готовом апсолутном влашћу мужа над осталим члановима породице“. Осим тога, „закон, да се муж не казни за блуд, пише Св. Глигорије Богослов, издали су мушкарци и због тога је он натеран противу жена. На том основу овај закон и децу потчињава власти само оца, а слаби пол оставља без поштовања. Али није тако код Бога“ и затим наводећи речи Св. Писма (2 Мојс. 20, 12; 21, 14; Еф. 6, 2 Енкл. 3, 11) чини закључак: „видите, да је Творац дао исте законе за мужа и за жену. И мушкарац и женска су обличје Божије, тај и ова су земља, закон један, смрт један, један ускрс.“⁵³ Штавише, систем неједнаке одговорности мужа и жене за прељубу је у „неку руку потхрањивало друштвено зло“, муж као да је имао „неко право да буде неверан“.⁵⁴ Због тога, југословенски законодавац је усвојио систем једанке кривичне одговорности мужа и жене за прељубу.⁵⁵

⁴⁸ У члану 54 Основног заона о браку је стајало: „Један супруг може тражити развод брака због прељубе другог. Право на подизање тужбе престаје по истеку године дана од сазнања за прељубу“ (Основни закон о браку, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 28/65 – пречишћен текст: Пречишћен текст Основног закона о браку обухвата Основни закон о браку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 29/46) и његове измене и допуне објављене у „Службеном листу ФНРЈ“, бр. 36/48,44/51 и 18/55 и „Службеном листу СФРЈ“, бр. 12/65, у којима је означено време ступања на снагу тог закона и његових измена и допуна).

⁴⁹ Капетановић 1887с, 363.

⁵⁰ Закон о браку и породичним односима („Сл. гласник СРС“ бр. 22/80, 24/84, 11/88+22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01).

⁵¹ Вид. Јелић 1928, 71.

⁵² Исто, 70.

⁵³ Троицки 1924, 208, 289.

⁵⁴ Митровић 1923, 179.

⁵⁵ Сагласно усвојеном систему једнаке одговорности мужа и жене за прељубу у „кратком објашње-

У складу са системом једнаке одговорности мужа и жене за прељубу у §284 Пројекта Казненог законика за Краљевину СХС је стајало: „Казниће се затвором до 2 године муж, као и жена, за прељубу, коју би једно од њих извршило са другим лицем, које ће се такође казнити истом казном“.⁵⁶ Истоветна одредба је ушла и у коначан текст Кривичног законика за Краљевину Југославију од 1929. године.⁵⁷ У Пројекту је још било прописано и то да се „кривични поступак предузима само по приватној тужби, а ова се може дати тек ако се због прељубе брак разведе или растави од стола и постеле“.⁵⁸ И ова одредба је ушла у коначан текст југословенског Кривичног законика.⁵⁹ Дакле, за разлику од србијанског законодавца од 1860. године, југословенски законодавац признаје право на тужбу за браколомство увређеном супругу само под условом претходног развода брака. Тим поводом, у Мотивима за Пројекат Казненог законика за Краљевину Србију од 1910. године, који је служио као узор југословенском законодавцу приликом израде Законика, писало је да „ако би се дозволило, да увређени супруг за време постојања брака може тужбу подићи, онда долази опет питање сам супружнички однос после тужбе“.⁶⁰ Због тога, савременици су се питали: „Значи ли то, да Пројекат сматра продужење брака после тога, кад је једна страна била осуђена за прељубу, као недопуштено?“ Такав став Пројекта је према речима Троицког био неприхватљив, јер у овом „случају је меродавна само воља странака и свако мешање судске власти овде је излишно и противречи начелу заштите брачне везе“, гарантоване чл. 28 Видовданског устава. Другим речима, писци Пројекта су погрешно сматрали да је „развод погодба кажњивости“, а такав став је био у супротности и са црквеним правилима. Јер, „црквена правила казне тешким казнама одлучења на три (номок. Јована Постника, прав. 20) на 7 (анкирск. 20), на 15 (Вас. Всл. 58) и чак на 18 (Григ. Ниск 4) година како мужа, тако и жену, али никад не спомињу о разводу, као услови кажњивости. Напротив правила кажу, да како муж, тако и жена и после казне могу продужити брачни живот.“⁶¹ Сагласно томе, југословенски законодавац је 1931. године извршио измене у процесном смислу (кривичном поступку), у том делу што је кривични поступак имао да се покреће без обзира на то да ли је брак разведен или није.⁶² Међутим, ни ово решење није било прихваћено без критика. Тако, напомињало се да ће овако решење имати за последицу „бучне процесе“ и да ће се њиме дати „могућност многобројног злоупотребама и искоришћењима“.⁶² Напослетку, нешто више од две деценије од доношења југословенског Кривичног законика од 1929. године, прељуба се брише из списка кривичних дела.

њу“ Пројекта је стајало да: „треба казнити брачног друга, било то жена или муж, који прељубу чини, јер су се они на брачну верност узајамно браком обавезали. Не може бити праведно казнити само жену за неверство према мужу, а мужа не за исто неверство према жени. То би у неку руку значило дати право на прељубу, недопуштајући му само да држи милосницу у кући и дајући право жени да због мужевљево прељубе може тражити само развод брака. Неверство мужевљево је тако исто, као и женино“ (Троицки 1924, 291).

⁵⁶ Наведено према: *Исто*, стр. 207.

⁵⁷ Вид. §292 ст. 1 Кривичног законика за Краљевину Југославију

⁵⁸ 58 Наведено према: Троицки 1924, 207.

⁵⁹ Вид. §292 ст. 2 Кривичног законика за Краљевину Југославију

⁶⁰ Троицки 1924, 294, 295.

⁶¹ Став 2 §292 је промењен на основу измена и допуна од 9.10.1931. године, тако да је било прописано следеће: „Гоњење се предузима по приватној тужби, а искључено је, ако су супрузи пре учинијене прељубе било правноснажно растављени од стола и постеле.“ Према томе, на основу измена и допуна подизање тужбе за браколомство није било условљено тиме да се претходно брак разведе или растави од стола и постеле.

⁶² Čulinović 1934, 109.

Прелјуба бива декриминализована на основу Кривичног законика ФНРЈ од 1951. године. У објашњењу уз Нацрт Кривичног законика ФНРЈ, као главни разлози за овакво схватање, тј. декриминализовање прелјубе, су наведени следећи: „држава која хоће стварно да заштити брачне односе мора у погледу кривично-правне заштите поступати обазриво и пазити да се кривично-правном заштитом не постигне супротан ефекат; пракса судова држава које познају кривично дело прелјубе показује да су пре свега ова кривична дела у пракси ретка, затим да је, по правилу, бескорисно водити кривични поступак против прелјубника, а да уколико се такав поступак води, он је последица жеље за осветом једног брачног друга или је мотивисан изнуђивањем.“ Штавише, сматрало се да је у „баш у циљу заштите брака опасно утврђивати кривичну одговорност за повреду брачне верности. Стога, словом Објашњења, „брачна верност остаје битно морална обавеза а то није мало“.⁶³

Закључак

Браколомство, односно прелјуба је на простору Србије одувек изазивала моралну осуду, јер је брак сматран највећом светињом. Уз то, од периода Немањинке Србије, па до (друге) половине XX века прелјуба је била и кривично и грађански-правно санкционисана. Другим речима, и поред тврдње Златоустог да је прелјубочинац „хиљадама пута несретнији од оних што су ланцима оковани“, јер „савест га мучи, гони и растрзава сваког дана; а кад помисли на суд Божији њега страх сурвава“,⁶⁴ домаћи законодавац је налазио за сходно да реагује на ову друштвено неприхватилу појаву, на „социјалну болест“ – прелјубу, и правним нормама.

Прелјуба је са грађанскоправног становишта представљала бракоразводни узрок. Наиме, она је као таква, под утицајем хришћанског учења, била предвиђена у средњовековном српском праву и опстала је као изричито прописан разлог за развод брака све до 80-их година XX века. Под утицајем цркве, која је била у јакој спрези са Немањинком државом, прелјуба је била прописана у Жичкој повељи, као једини, а у Законоправилу Светог Саве, као један од бракоразводних узрока. Јер, средњовековни законодавац је регулишући питање развода брака полазио до Светог Писма у коме је стајало да „сваки који пусти жену своју осим за прелјубу, наводи је те чини прелјубу; и који пуштеницу узме прелјубу чини“. Међутим, за разлику од канонског права, које је изједначавало мужевљево и женину прелјубу, у Законоправилу оне нису биле изједначене. Другим речима, док је женина прелјуба увек била разлог за развод брака, мужевљева није. Ипак, у Српском грађанском законик, који је важио на простору Србије од 1844. године до Другог светског рата, у кога су захваљујући цркви пренети разлози за развод брака из Законоравила, ово разликовање у погледу последица мужевљеве и женине прелјубе, из Законоправила, није помињано. Прелјуба се изричито помињала као разлог за развод брака и у Основном закону о браку од 1946. године. Са изричитим нормирањем прелјубе као бракоразводног узрока се престало доношењем Закона о браку и породичним односима од 1980. године.

Прелјуба је била и предмет кривичноправног регулисања од времена Немањина до 50-их година XX века. Начин на који се прелјуба кажњавала разликовао се у зависности од прописа и духа времена у коме је тај пропис примењиван. Али, посматрајући начин

⁶³ *Objašnjenja uz Nacrt Krivičnog zakonika FNRJ*, 334.

⁶⁴ Златоусти је још додао: „За једно тренутно задовољство патња је дуготрајна, јер и у вече и ноћу, и у самоћи и у граду, свуда га гони тужилац не са изоштреним мачем у руци него са неодољивим патњама од страха који поражава и одузима живот“ (Митровић 1923, 166).

кривичноправног санкционисања прелјубе са принципијелног становишта, може се закључити да је до доношења југословенског Кривичног законика од 1929. године, на простору Србије важио принцип неједнаке кривичне одговорности мужа и жене за прелјубу, док је по доношењу овог југословенског Законика важио принцип једнаке одговорности мужа и жене за прелјубу. До декриминализовања прелјубе дошло је на основу Кривичног законика ФНРЈ од 1951. године. Према томе, од вишевековне и грађанско-правне и кривичноправне оштре реакције на прелјубу, у другој половини XX века она је остављена, у световном смислу, друштвеној, моралној осуди и савести прелјубника/це, које може бити, али и не мора.

Извори и литература

Ајзнер, Бертолд (1924): Питање изједначења женидбеног и наслединог права, у: *Архив за правне и друштвене науке*, књ. VIII (XXV), бр. 5. и 6. Београд: Издавачка књи-жарница Геце Кона, 431-442, https://anali.rs/xml/192-/1924c/Arhiv_1924_25_08_2.pdf, при-ступљено: 11. август 2023.

Аранђеловић, Драгољуб (1937): Бракоразводни узроци по Грађанском законик у Србије, Брачним правилима Српске Православне Цркве и Предоснови грађанског законика, у: *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XXXIV (LI), бр. 1. Београд: Издање наставника Правног факултета, 109-128, https://anali.rs/xml/193-/1937c/Arhiv_1937_51_34_2.pdf, приступљено: 11. август 2023.

Бартош, Милан (1934): Брачна правила појединих цркава, у: *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XXVIII (XLI), бр. 1. Београд: Издање наставника Правног факултета, 55-60, https://anali.rs/xml/193-/1934c/Arhiv_1934_45_28_2.pdf, приступљено: 11. август 2023.

Библија или Свето Писмо Старога и Новог Завјета (2012): превео Стари Завјет: Ђура Даничић, Нови Завјет: Вук Стефановић Караџић. Београд: Глас мира, <https://biblija.rs/files/Biblija-cirilica.pdf>, приступљено: 6. септембар 2023.

Gavrilović, Biljana (2019): Pravnoistorijski pogled na formu zaključenja braka u srpskom pravu, у: *Pravni život – časopis za pravnu teoriju i praksu, knj. 616, br. 10*. Beograd: Udruženje pravika Srbije, 148-163.

Gligić, Sanja (2013): Брачно neverstvo у srpskom pravu у првој половини XIX века, у: *Pravni život – časopis за pravnu teoriju i praksu, том II, број 10*. Beograd: Udruženje pravika Srbije, 205-221.

Душанов законик (1986): приредила: Марковић, Биљана. Београд: Просвета.

Ђорђевић, Р. Тихомир (1923): *Наши народни живот*. Београд: Српска књижевна задруга, <https://digitalnazbirka.biblio-knjazevac.org/zavicajni-autori/tihomir-r-djordjevic/149-nas-narodni-zivot>, приступљено: 17. август 2023.

Закон о браку и породичним односима („Сл. гласник СРС“ бр. 22/80, 24/84, 11/88+22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01).

Законоправило Светог Саве – превод сарајевског преписа (2019): Добрунска Ријека: „Дабар“ Издавачка кућа Митрополије дабро-босанске, <https://gorasavina.com/zakonopravilo-svetog-save-nomokanon/>, 5. септембар 2023.

Јелић, М. Илија (1928): *О браколомству с теоријског и практичног гледишта*. Београд: „Рајковић“ и „Ђуковић“

Кажњавање неверне жене у црногорском и византијском праву (1935): Београд: Штампарија и књиговезница „Привредник“ Жив. Д. Благојевић, <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Kaznjavanje-neverne-zene.pdf>, приступљено: 12. август 2023.

Капетановић, Н. (1887а): Брак, у: *Бранич – лист за правне и државне науке*, бр. 1. Београд: Орган Удружења правозаступника у Србији, 21-29, file:///C:/Users/asus/Downloads/UBSM-UB-C9-BRANIC-1887-low%20(4).pdf, приступљено: 8. август 2023.

Капетановић, Н. (1887б): Брак, у: *Бранич – лист за правне и државне науке*, бр. 5. Београд: Орган Удружења правозаступника у Србији, 189-194, file:///C:/Users/asus/Downloads/UBSM-UB-C9-BRANIC-1887-low%20(4).pdf, приступљено: 8. август 2023.

Капетановић, Н. (1887с): Брак, у: *Бранич – лист за правне и државне науке*, бр. 10. Београд: Орган Удружења правозаступника у Србији, 362-369, file:///C:/Users/asus/Downloads/UBSM-UB-C9-BRANIC-1887-low%20(4).pdf, приступљено: 8. август 2023.

Маринковић, М. Сава (1906): *Криминолошке слике код српских судова: из адвокатских бележака*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Матић, Д. (1850): *Објашнење Грађанског закона за Княжество србско*, Часть 1. Београд: Књажество Српскога Књигопечатња, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3828&m=2#page/4/mode/2up>, приступљено: 12. август 2023.

Митровић, Чед. (1923): Супрушко неверство, у: *Архив за правне и друштвене науке*, књ. VII, бр. 3. Београд: Администрација Архива, 161-180, https://anali.rs/xml/192-/1923c/Arhiv_1923_24_07_2.pdf, приступљено: 11. август 2023.

Никетић, Гојко (1911): *Казнени законик и кривични судски поступак Краљевине Србије протумачен одлукама опште седнице и одељења Касационог суда*. Београд: Књижаз издавач Геца Кон.

О бракоразводним узроцима Православне цркве. Писмо доктора Богословије Емилијана Пл. Радића адвокату Д. Б. (1884): Нови Сад: Парна штампарија Николе Димитријевића.

Објашњења уз Насрт Кривичног законика ФНРЈ (1951): Београд: Службени лист ФНРЈ.

Основни закон о браку, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 28/65 – пречишћен текст: Пречишћен текст Основног закона о браку обухвата Основни закон о браку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 29/46) и његове измене и допуне објављене у „Службеном листу ФНРЈ“, бр. 36/48,44/51 и 18/55 и „Службеном листу СФРЈ“, бр. 12/65, у којима је означено време ступања на снагу тог закона и његових измена и допуна.

Павловић, Марко (2005): *Српска правна историја*. Крагујевац: Надежда Павловић - Крагујевац.

Павловић, Марко (2013): *Српско право од VII до XX века*. Крагујевац: Надежда Павловић, НИП Погледи д.о.о.

Павловић, Марко (2018): *Развитак права*. Крагујевац: Надежда Павловић.

Петровић, Миодраг (1990): *Крмчија Светог Саве – о заштити обесправљених и социјално угрожених*. Београд: Драгомир Антонић.

Предоснова грађанског законика за Краљевину Југославију (1934): Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Тарановски, Теодор (2002): *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Лирика.

Троицки, С. (1924): О казни за браколомство, у: *Архив за правне и друштвене науке*, књ. VIII (XXV), бр. 4. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 207-108, 289-297, https://anali.rs/xml/192-/1924c/Arhiv_1924_25_08_2.pdf, приступљено: 11. август 2023.

Чворовић, Зоран (2021): *Право и православље*. Београд: Catena mundi.

Чубински, Мих. (1930): *Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије од 27. јануара 1929. године*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Čulinović, Ferdo (1934): *Žena u našem krivičnom pravu*. Београд: „Globus“.

LEGAL-HISTORICAL OVERVIEW OF ADULTERY IN SERBIAN LAW

The paper analyzes legal historical norms, by which it is regulated, i.e. sanctioned adultery on the territory of Serbia, from the Nemanjić's time to the second half of the 20th century. Namely, the domestic legislator responded to adultery with civil and criminal law provisions. Thus, in the sense of civil law, from medieval Nemanjić's Serbia until the 80s of the 20th century, in legal sources adultery was explicitly recognized as a cause for divorce. For regulation of the issue of divorce in medieval Serbia, the local legislator started from the Holy Scriptures: "Whoever divorces his wife except for adultery, causes her to commit adultery." In addition, adultery was sanctioned under criminal law on the territory of Serbia, from the time of Nemanjić's Serbia until the 50s of the 20th century. But, since the second half of the 20th century, adultery has been decriminalized in terms of criminal law, and in civil law (since the 80s of the 20th century) it has ceased to be explicitly stated as a cause of divorce. Therefore, it is expedient to take a look at how the legislator, relying primarily on canonical rules, reacted to adultery and also for what reasons this reaction was extinguished after centuries of application.